

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění
Dějiny křesťanského umění

Zuzana Žďárská

Klášter v Brou

bakalářská práce

vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc.

2009

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Obsah:

1. Úvod	1
2. Přehled prostudované literatury	2
3. Markéta Rakouská, zakladatelka kláštera	4
4. Bourg en Bresse a blízké Brou	8
5. Klášter v Brou	10
5.1 Založení kláštera v Brou	10
5.2 Markéta Rakouská regentkou Nizozemí	11
5.3 Výstavba kláštera	13
5.4 Klášterní budovy	16
5.4.1 První rajský dvůr	16
5.4.2 Druhý rajský dvůr	17
5.4.3 Třetí rajský dvůr	18
5.5 Křížové chodby	20
5.6 Majetky kláštera	22
6. Chrám hodný dcery císaře	23
6.1 Francouzské projekty (1509 – 1512)	23
6.1.1 Návrhy náhrobků a kostela v Brou	24
6.1.2 Konec francouzské etapy prací	27
6.2 Vlámská etapa stavby v Brou (1512 – 1532)	29
6.2.1 Stavba kostela	30
6.3 Vévodské hrobky a sochařská výzdoba kostela v Brou	33
6.3.1 Vlámská sochařská dílna v Brou	34
6.3.2 Hlavní sochařská výzdoba hrobek a mistr Conrad Meit	36

6.4 Další výzdoba kostela	38
7. Závěr	40
8. Seznam použité literatury	42
9. Přílohy	
9.1 Seznam příloh	

1. Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá klášteřem a kostelem ve francouzském Brou v Burgundsku, historií jeho plánování a výstavby, jeho architekturou a sochařskou výzdobou. Sama stavba se často stává předmětem diskuze odborníků a i v laickém návštěvníkovi vzbuzuje mnoho otázek. Jako sporný se často zmiňuje samotný pozdně gotický sloh, ve kterém byla vystavěna. Některé publikace ji hodnotí jako památku odpovídající své době a v souvislostech navazující na podobné stavby na území dnešního Nizozemí. Jindy je hodnocena, a jedná se spíše o ne zcela současné dokumenty, jako anachronická vzpomínka na mizející dobu gotiky v období probouzející se renesance.

O klášteře v Brou pojednává mnoho odborných i populárně naučných publikací zejména zahraničního původu. Bohatým zdrojem informací o stavbě a o okolnostech, za nichž vznikala, je také velké množství archivních materiálů, které se k tomuto tématu dochovaly a které byly vydány v rámci monografie Maxe Brucheta „Marguerite d'Autriche, duchesse de Savoie.“¹ Většina z nich pochází z kanceláře zakladatelky klášteřa Markéty Rakouské a s jejich pomocí můžeme průběh příprav, proměn návrhů a stavby celého areálu sledovat téměř den po dni. Většinu popisů původní podoby staveb lze čerpat z podrobného spisu z konce 17. století, který pod názvem „Historický popis krásného kostela a královského konventu v Brou, čerpaný z jeho archivů a z [děl] nejlepších historiků, kteří o něm psali“² sepsal otec Raphaël od Panny Marie, tehdejší převor v Brou, a který citují mnohá pozdější díla. Díky jeho práci se do dnešní doby dochovalo také znění těch pramenů, které se později během Velké francouzské revoluce ztratily.

Klášteř v Brou byl vystavěn na podnět jediné osoby a celá stavba odráží silnou vůli a myšlenku své zakladatelky. Markéta Rakouská byla ve své době významnou postavou celoevropského dění. Smysl památky, která se zrodila na její přání, nelze pochopit bez znalosti událostí, které ovlivnily její život a které ji k samotnému nápadu vystavět v Brou klášteř s monumentálním kostelem přivedly. Proto se tato práce částečně zabývá také jejími osudy.

---

¹ BRUCHET 1927.

² originální název: „Description historique de la belle église et du couvent royal de Brou, tirée de leurs archives et des meilleurs historiens qui en ont écrit.“

2. Přehled prostudované literatury

Zde uvádím, v abecedním pořadí podle příjmení autorů, stručný popis a přehled odborné literatury, kterou jsem použila při tvorbě své bakalářské práce, kterou jsem prostudovala a ze které případně v práci cituji. Kompletní bibliografické údaje jsou uvedeny v seznamu použité literatury na závěr této práce.

Velmi kvalitně zpracovaná monografie Maxe Brucheta o Markétě Rakouské z roku 1927 poskytuje kromě podrobných informací o původu, životních osudech a činech zakladatelky kláštera v Brou také obsáhlý popis kostela a náhrobků při klášteře a v rozsáhlé příloze obsahuje i registry dokumentů, které se k Brou vztahují.

Publikace o středověkých iluminovaných rukopisech z pera autorky Sophie Cassanges-Brouquet podává v jedné ze svých kapitol stručné údaje o Markétě Rakouské a popisuje nejhodnotnější rukopisy z její sbírky knih.

Sébastien de Sainte Claire uvádí ve své knize v přehledných krátkých kapitolách nejdůležitější okolnosti vzniku kláštera a popisuje nejpozoruhodnější části chrámu v Brou ve všech podstatných souvislostech.

Podrobné nákresy a ilustrace, stejně jako hodnotné a podrobné informace o vzniku a podobě staveb v Brou, poskytuje dílo E. L. G. Charveta, který již v úvodu ke knize zmiňuje jiné své podrobné dílo o osobě malíře Jeana Perréala, jenž participoval na projektech pro Markétu Rakouskou.

Přehledová díla autorských dvojic Magali – Sarda a Nivière – Poiret poskytují o areálu v Brou a jeho výzdobě podstatné základní informace, doprovázené bohatou fotodokumentací staveb a architektonických detailů.

Sborník k výstavám, které proběhly v Brou a které se týkaly historie a rekonstrukce střech chrámu, nabízí podrobné informace o průběhu prací na zastřešení kostela jak v době jeho stavby,

tak v průběhu dějin i v době poslední rekonstrukce střech. Tato publikace bohužel postrádá základní bibliografické údaje, které není možné dohledat ani s pomocí internetového katalogu francouzské Bibliothèque nationale.

Nejnovější poznatky o klášteře v Brou a mnohé hodnotné citace z dobových dokumentů obsahuje samostatná publikace správkyň muzea v Brou Marie-Françoise Poiret, která se v rozsáhlých a podrobných kapitolách věnuje jak průběhu výstavby areálu v Brou, tak i jednotlivým částem jeho výzdoby.

Zajímavostí mezi literaturou, kterou jsem měla možnost prostudovat v knihovně muzea v Brou, je publikace Pacifique Rousseleta z roku 1767. Drobná knížka podává mnoho podrobných informací o zakladatelce kláštera a jejím rodu, v duchu své doby popisuje zejména jednotlivé části kostela a detaily jejich výzdoby a obrací se ke svým čtenářům částečně jako průvodce po památkovém objektu.

Další literaturu jsem použila pro vlastní historické poučení a pro dohledání některých odborných výrazů, jejich ekvivalentů a vysvětlení. K takovým publikacím patří zejména „Slovník pro historiky a návštěvníky archivů“ a práce „Evropa v proměnách staletí.“

3. Markéta Rakouská, zakladatelka kláštera

Žena, která dala podnět k výstavbě kláštera a kostela v Brou, byla v době jejich založení sice ještě mladá, ale měla za sebou již mnohé zvraty osudu. Markéta Rakouská se narodila 10. ledna roku 1480 v Bruselu jako dcera Marie Burgundské a Maxmiliána I. Habsburského. Po matce, jediné dceři Karla Smělého, pocházela z rodu vévodů burgundských. Z otcovy strany náležela k mocnému rakouskému rodu Habsburků, ze kterého vzešli všichni císaři od Maxmiliánova otce Fridricha III. až po Karla I., který vládl na počátku 20. století. Právě Markétin otec Maxmilián I. Habsburský dosáhl obratnou sňatkovou politikou velkého mocenského vzestupu i rozsáhlých územních zisků pro svůj rod. Sem patří mimo jiné také nástup habsburského rodu na český královský trůn. Jednou z předních postav Maxmiliánových politických záměrů se brzy stala také jeho první dcera Markéta.

První roky svého života strávila Markéta v Bruselu stejně jako její starší bratr Filip Sličný. Krátce po smrti jejich matky na následky pádu z koně v roce 1482 začal s vlámskými městy jednat francouzský král Ludvík XI., který chtěl získat burgundské dědictví v Nizozemí do svého vlastnictví. Obyvatelé Gentu se vzepřeli Maxmiliánově vládě a nakonec donutili mladého prince Filipa uzavřít s Francií Arrasskou smlouvu (23. 12. 1482). Ta obsahovala mimo jiné také dohodu o sňatku Markéty Rakouské s třináctiletým francouzským dauphinem, budoucím králem Karlem VIII. Ani ne tříletá princezna byla tedy na jaře roku 1483 převezena do Francie a z jejího početného doprovodu s ní směla zůstat pouze její kojná. Jako věno přinášela svému manželovi hrabství Artois³ a Burgundsko. V červnu roku 1483 proběhl v kapli zámku v Amboise svatební obřad a Markéta se stala paní své vlastní družiny v rámci francouzského dvora. Z dobových pramenů se dozvídáme mnohé podrobnosti o životě malé princezny v honosném prostředí dvorského sídla na zámku v Amboise mezi dalšími dětmi královské krve. Známe účty za vybavení jejich komnat, za zřízení malého zvěřince, ale máme také informace od jejich vychovatelek a dvorních dam týkající se jejího vzdělávání a zábavy.

---

³ Oblast ležící na severu současné Francie a částečně v současné Belgii.

Neklid na politické scéně však znovu zasáhl do života princezny. V Bretani, tehdy ještě samostatném a silném vévodství na severozápadě Francie, došlo smrtí vévody Františka II. v roce 1488 k vymření panovnického rodu po meči a vévodství tedy připadlo jeho jedenáctileté dceři Anně. Ta, aby uchovala samostatnost vévodství, podepsala roku 1490 dohodu o sňatku s Maxmiliánem I. Pro Francii však takové spojení představovalo nebezpečné obklíčení habsburskými državami. Karel VIII., který se mezitím stal francouzským králem, vytáhl s vojskem do Bretaně, podrobil si ji a 6. prosince 1491 se s mladou vévodkyní oženil. To také znamenalo, k velké nelibosti Markéty Rakouské, zrušení předchozího sňatku, který vzhledem k nízkému věku královny nebyl fyzicky naplněn. Markéta se musela vzdát titulu francouzské královny, který prakticky okamžitě přešel na Annu Bretaňskou. Přesto byla nucena setrvat ještě nějakou dobu ve Francii, odloučená ode dvora na zámku v Melun,⁴ neboť se řešila otázka navrácení jejího věna. Nakonec se v roce 1493 vrátila k otci do Nizozemí, neboť Karel VIII. v rámci svého tažení do Itálie potřeboval zajistit své hranice, a tak Habsburkům na základě smlouvy ze Senlis⁵ (1493) vrátil sporná území Artois a Burgundska a zároveň také mladou princeznu.

Maxmilián Habsburský krátce nato zahájil jednání se španělskými „katolickými veličenstvy“ Isabelou Kastilskou a Ferdinandem Aragonským, u nichž hledal podporu proti stále výbojně Francii. Roku 1495 došlo k dohodě o dvojím sňatku: Maxmiliánův syn Filip Sličný si v listopadu onoho roku vzal v zastoupení za ženu Janu (Juanu) Aragonskou, dceru Isabely a Ferdinanda známou později spíše pod jménem Johana Šílená. Flotila, která přivezla v říjnu následujícího roku španělskou princeznu do Nizozemí, odvezla pak na počátku roku 1497 Markétu Rakouskou do Španělska k faktickému uzavření druhého sňatku. Markétiným druhým manželem se stal španělský následník trůnu don Juan Kastilský. Princezna byla po náročné cestě po moři radostně přivítána ve Španělsku, ale její štěstí skončilo po necelém roce v říjnu roku 1497, kdy odmala churavý princ zemřel v Salamance. Následovala pak v krátké době ještě jedna rána osudu. Markéta byla v době smrti dona Juana těhotná a děvčátko, které porodila, téměř ihned zemřelo. Budoucnost Markéty Rakouské jako královny španělské, stejně jako předtím její koruna královny francouzské, zmizela v nenávratnu. Na podzim roku 1499 opustila Markéta

---

⁴ Místo se dnes nachází na jihovýchodním okraji Paříže.

⁵ Město cca 35 km severovýchodně od Paříže.

Španělsko a – tentokrát díky zlepšení vztahů s Francií po souši – spěchala do Nizozemí, aby v březnu r. 1500 stihla v Gentu křest svého prvního synovce a kmotřence, budoucího Karla V.

Markéta se opět, nyní devatenáctiletá, stala figurkou v aliančních dohodách, které tentokrát sledoval již její bratr Filip Sličný. Ten, aby se mohl naplno věnovat španělským záležitostem, potřeboval zajistit mír mezi Francií a Nizozemím. Výběr manžela pro Markétu Rakouskou nesměl vyvolat nové nepřátelství francouzského krále a zároveň musel vyhovovat říšské politice Maxmiliána I. Nejlépe těmto záměrům vyhovoval vévoda savojský. Savojsko, vévodství patřící svým územím ke Svaté říši, již delší dobu tíhlo k Francii. Všichni tři členové poslední generace vévodského rodu směřovali své sňatky do francouzských rodů. Charlotta Savojská se stala dokonce manželkou krále Ludvíka XI. Jako budoucí manžel Markéty Rakouské byl určen syn Filipa z Bresse⁶ a Markéty Bourbonkové⁷ Filibert, který tou dobou vládl Savojsku. Narodil se stejně jako Markéta v roce 1480 a stejně jako ona byl také vychováván na francouzském královském dvoře v Amboise poté, co mu ve třech letech zemřela matka. Novomanželé se tedy jistě znali již z dětství. Filibert však zůstal na francouzském dvoře déle, ve svých čtrnácti letech doprovázel Karla VIII. na tažení do Neapole a o několik let později se zúčastnil tažení Ludvíka XII. do Milána.

Pro Habsburky bylo spříznění se savojským vévodstvím výhodným krokem. Ne nadarmo byl vládce Savojska nazýván dveřníkem Alp – jeho převážně hornaté panství sahalo od planiny Bresse a Ženevy na severu po Nice a Piemont na jihu. Maxmilián, který nyní sledoval nové zájmy na italském území, tak získal volný průchod na jih a zároveň mohl prostřednictvím Savojských zabránit podobným ambicím krále francouzského.

Toto poslední manželství Markéty Rakouské bylo jejím nejšťastnějším. S Filibertem, který byl označován přídomek „Sličný“, byli prý odlišných povah, ale snad právě proto si tolik rozuměli. Se svým dvorem cestovali po všech koutech vévodství, nejčastěji ale sídlili v Pont

---

⁶ Filip „Bezzemek“, čtvrtý syn Ludvíka I. Savojského a Anny z Lusignan, princezny kyperské. Filip II. vévoda savojský, hrabě z Aosty, Moriany, Nizy, pán v Piemontu a titulární král Kypru a Jeruzaléma, hrabě z Bresse, pán na Bugey. Narodil v Chambéry 5. 2. 1438, zemřel v Turíně 7. 11. 1497. zdroj: <http://www.genealogy.euweb.cz/savoy/savoy3.html>, vyhledáno 22. 3. 2009.

⁷ Dcera Karla I. Bourbonského a Anežky Burgundské, první manželka Filipa z Bresse, nar. 5. 2. 1438 nebo 1444, zemřela v Pont d'Ain 24. 4. 1483. zdroj: <http://www.genealogy.euweb.cz/capet/capet22.html#MC1>, vyhledáno 22. 3. 2009.

d'Ain⁸ a v Bourg en Bresse. Filibert se však příliš nezabýval otázkami vlády a většina moci se tak dostala do rukou levobočka René Savojského,⁹ Filibertova nevlastního bratra a zástupce. Markéta se však o správu země zajímala a brzy se jí podařilo tohoto muže, který všeobecně nebyl příliš oblíbený, vyšachovat ze hry natolik, že mu byl zabaven veškerý majetek, byl vykázán z území Svaté říše a musel hledat útočiště u francouzského dvora. Za několik měsíců se tak osvícená vévodkyně dostala k moci a sama úspěšně vládla celému Savojsku. Mezi jejími rádci, které si vždy pečlivě vybírala, bylo mnoho vzdělců té doby, které Markéta poznala již dříve na dvorech v Nizozemí, Francii nebo Španělsku, ale patřili k nim také kancléři a správci ze savojských území.

I manželství s Filibertem Savojským byl vymezen pouze krátký čas.¹⁰ V září roku 1504 Markétin manžel onemocněl po nachlazení na lovu a po krátké nemoci zemřel ve věku 24 let na zámku v Pont d'Ain. Jeho tělo bylo pohřbeno se vši důstojností a láskou v kostelíku sv. Petra v Brou.

---

⁸ Město cca 50 km jihovýchodně od Bourg en Bresse.

⁹ Nelegitimní syn Filipa z Bresse s Liberou Portoneri. Byl zván „velký bastard Savojský“, uznán za vlastního v roce 1499. Hrabě z Villars en Bresse a z Tandy, místodržitel Nice, francouzský místodržitel Provence. Narozen r. 1468, zemřel v Padově 31. 3. 1525. zdroj: <http://www.genealogy.euweb.cz/savoy/savoy3.html>, vyhledáno 22. 3. 2009.

¹⁰ manželství bylo uzavřeno v zastoupení 28. 11. 1501, definitivně 2. 12. 1501 v Romainmôtieru; zdroj: <http://www.genealogy.euweb.cz/savoy/savoy3.html>, vyhledáno 22. 3. 2009 a POIRET 2003, 19.

4. Bourg en Bresse a blízké Brou

Na místě současného kláštera v Brou stávaly dříve skromné budovy benediktinského kláštera s kostelem svatého Petra. Přestože byl oficiálně sídlem farnosti v Bourg, neměl klášter snad ani křížovou chodbu a nacházel se ve velmi neuspokojivém stavu.

Proč se ale právě tento klášter měl stát budoucím zářivým pomníkem a monumentálním pohřebištěm vévodských manželů a matky Filiberta Sličného, když savojské rodové hrobky již několik století tradičně nacházely své místo v cisterciáckém opatství Hautecombe u jezera Bourget?¹¹ Již v předchozí generaci slíbila Markéta Bourbonská, že za uzdravení svého manžela z těžkých zranění z lovu nechá postavit v Brou benediktinský klášter. Filip z Bresse, otec Filiberta Sličného, se skutečně uzdravil, ale jeho choť zemřela dřív, než stihla splnit svůj slib. Ten přenesla ve své závěti na svého syna Filiberta a Filip z Bresse učinil alespoň první krok ke splnění závazku a obdaroval stávající převorství v Brou roční rentou 200 florénů. Markéta Rakouská přijala po smrti Filipa z Bresse a svého manžela Filiberta slib své tchyně za svůj a rozhodla se přestavbu kláštera uskutečnit jako důkaz trvalé lásky k zesnulému manželovi, kterou nosí ve svém srdci. Na místě, kde spočívá jeho tělo, přikázala vystavět velké a překrásné stavby, ve kterých se budou věřící navěky modlit za jeho duši.

Rozhodnutí ovdovělé vévodkyně vyvolalo mnoho otázek mezi příslušníky Markétina dvora, kteří se jí snažili její rozhodnutí vymluvit. Nebude nebezpečné vystavět klášter na opuštěném místě mimo ochranu hradeb města Bourg? Nebylo by snad vhodnější umístit hrob vévody do nově budovaného kostela Panny Marie v Bourg, kam zajisté zamíří také více věřících? Všichni věděli, že přestavba zapomenutého kláštera v Brou na skvostný monument bude vyžadovat obrovské náklady, které mohou být neúnosné i pro dceru císaře, bývalou královnu francouzskou a princeznu španělskou. Markéta o všech těchto pochybách věděla a mnohé z nich uznávala za rozumné, ale trvala na splnění přání Markéty Bourbonské a věřila, že s pomocí Boží je dokáže uskutečnit.

---

¹¹ Leží cca 65 km východně od Lyonu.

Brou bylo tehdy nepatrným sídlem za branami Bourg uprostřed polí a vlhkých luk u říčky Reyssouze obklopených rozlehlými lesy. Místo bylo hustě osídleno již v galořímských dobách, a poté v pátém století n. l. germánským kmenem Burgundů. Na počátku 10. století bylo však místo pusté a roku 927 sem přišel sv. Gérard, biskup z Mâconu,¹² aby se dal na cestu poustevníka a zemřel zde v osamocení. Jeho příklad pak následovali další křesťané a brzy zde vznikla první klášterní komunita. Ta je průkazně doložena k roku 1084, kdy převor od sv. Petra v Brou žádá arcibiskupa z Lyonu o potvrzení „starých práv“ na desátek, aby se vyřešily rozpory se sousedními farnostmi. Ve zdech současného prvního rajskeho dvora jsou ještě zachovány části zdiva z prvního románského kostelíka kláštera, který však vyhořel na konci 13. nebo na počátku 14. století. Od roku 1319 zde již žádná komunita nesídlila. Místní převor předal „klášter“ do správy vévody savojského s podmínkou, že bude vyčleněna vždy jedna osoba, aby jej obsluhovala, a od té doby byli „představení“ vybíráni často ze světských kněží, tedy pouze jako správci. Brou se pak dostalo do závislosti na opatovi z Ambronay,¹³ který správce dosazoval, a stalo se zároveň paradoxně farním kostelem pro město Bourg. To vyústilo v nepříjemnou situaci, neboť přirozeným ústředním sakrálním místem pro měšťany z Bourg byla kaple Panny Marie přímo ve městě, která se rozrůstala jejich bohatými nadacemi, a přitom farní centrum obce leželo za městem v klášteře, který rozhodně neprosperoval.

V Bourg sice stál v době Markéty Rakouské impozantní vévodský hrad, ale město bylo jinak malé, jen přibližně se čtyřmi tisíci obyvateli. Většina staveb byla dřevěná a cesty do Bourg bývaly prý ještě v 18. století špatně sjízdné – vedené bažinatým krajem a nedlážděné. Město oživalo jen díky pravidelným trhům a jistou převahu si drželo také díky tomu, že zde sídlil centrální soudní dvůr pro celou oblast Bresse. Markéta Rakouská se přičinila o to, aby zde vzniklo biskupství, které však opět zaniklo brzy po její smrti. Přesto však za její vlády došlo k rozkvětu města. Sponzorovala mnohé kláštery a přispěla také ke stavbě kostela Panny Marie. Bourg a posléze i Brou se najednou stalo rušným stavenišťem a reprezentativní architektura se tu nebývale rozvíjela.

---

¹² 55 km západně od Dijonu.

¹³ 45 km severovýchodně od Lyonu, 20 km jižně od Brou.

5. Klášter v Brou

5.1 Od stavebních příprav k založení kláštera v Brou

Pro zahájení výstavby nového kláštera bylo nutné nejprve vyřešit několik otázek týkajících se zejména financování a správy stavby. Finančnímu zajištění projektu bylo třeba obětovat nezanedbatelnou část příjmů z Markétiných savojských území, které jí patřily jako vévodkyni – vdově. Tento předpoklad ale narážel na odpor nového vévody Karla III.,¹⁴ stejně jako Markétin záměr nadále samostatně spravovat své země. Do tohoto sporu musel nakonec zasáhnout císař Maxmilián tak, aby Markétě zůstala v držení panství Bresse, Faucigny a Pays de Vaud s podmínkou, že pokud jejich výnos nedosáhne předpokládaných 12 000 florénů,¹⁵ získá také hrabství Villars a panství Gourdans. Správa těchto území také zůstala v jejich rukou, ovšem pod dohledem vévody savojského.

Zároveň bylo nutné vyřešit otázku církevní správy Brou. Farní centrum obce bylo nakonec přeneseno k novému kostelu Panny Marie v Bourg a Markéta získala povolení od papeže Julia II. k založení nového kláštera. Podle jejího přání zde měli benediktiny nahradit augustiniánští mniši z Lombardie a klášterní chrám měl být zasvěcen sv. Mikuláši Tolentinskému, augustiniánskému světcí, jehož svátek připadal na den úmrtí Filiberta Sličného.

Během let 1505 – 1506 bylo sepsáno a potvrzeno několik bul a listin, které zajišťovaly provedené změny a zejména nákupy pozemků, jimiž štedrá zakladatelka nadala budoucí klášter. 28. srpna 1506 po slavnostní mši položila Markéta Rakouská základní kámen kláštera a místo bylo předáno prvním sedmi augustiniánům. Podle předběžných dohod mělo nakonec Brou sloužit dvanácti augustiniánským kněžím, jejich klerikům a novicům.

---

¹⁴ Karel III. Dobrý, narozen 10. 10. 1486 v Chazey, zemřel 17. 8. 1553 ve Vercelli, mladší bratr Filiberta Sličného, vévoda Savojský, vládce Piemontu, hrabě z Aosty a Moriany, titulární král Kypru a Jeruzaléma. Jeho manželkou byla infantka Beatrix Portugalská (1504 – 1538). zdroj: <http://www.genealogy.euweb.cz/savoy/savoy3.html>, vyhledáno 22. 3. 2009.

¹⁵ zlatá mince nazvaná podle místa původní ražby – Florencie. Váha cca 3,6 g.

5.2 Markéta Rakouská regentkou Nizozemí

Markéta Rakouská byla krátce po založení kláštera povolána do Nizozemí. 25. září roku 1506 totiž zemřel v Burgosu její bratr Filip Sličný a jeho nejstaršímu synovi bylo teprve šest let. Johana Šílená, vdova po Filipovi, nebyla schopná převzít manželovy politické závazky ani samostatnou výchovu jejich dětí. Na španělském dvoře zůstal druhorozený syn Ferdinand a dcerka Kateřina, Filipův pohrobek. Výchova nejstaršího syna Karla a jeho tří sester, stejně jako vláda v Nizozemí, připadly Maxmiliánovi I., který tyto povinnosti svěřil do rukou své dcery a tety zmíněných dětí Markéty Rakouské.

Vévodkyně od císaře obdržela všechna práva ke správě a stala se oficiální regentkou Nizozemí. Její příjezd do jednotlivých provincií byl vždy velkou událostí a její noví poddaní ji radostně vítali. Markéta spravovala území rozvážně, stavům všech provincií potvrdila jménem mladého Karla jejich privilegia výměnou za přísahu věrnosti a snažila se udržovat pro zemi blahodárny mír. Za své sídlo si vybrala město Malines (Mechelen), odkud spravovala svěřené země a vedla mnohá mezinárodní jednání. Císař Maxmilián nekladl její vládě žádné překážky, ačkoliv mezi ním a Markétou neustále probíhala čilá korespondence a císař na kroky své dcery pečlivě dohlížel. Markétina moc se opírala o nizozemskou šlechtickou radu, ale ústředním mocenským centrem se stala její soukromá rada, se kterou již do Nizozemí přišla a do které přibylo jen několik osobností z oblasti Franche-Comté a z Nizozemí.

V roce 1515 Markéta oficiálně předala vládu svému synovci Karlovi V., který právě dosáhl dospělosti, ten jí ale po třech letech, když odjížděl s čerstvým titulem krále kastilského do Španělska, opět správu Nizozemí s důvěrou předal. Až do své smrti v roce 1530 pak Markéta sídlila v Mechelen a nadále pozorně a s důsledností spravovala jí svěřená území. Již po krátké době se stala díky obezřetným zahraničním jednáním uznávanou diplomatkou – účastnila se přípravy několika významných smluv (např. obě dohody v Cambrai – r. 1508 a r. 1529), jednala mimo jiné i s anglickým králem Jindřichem VIII. Po smrti Maxmiliána I. v roce 1519 měla také velký vliv na zvolení Karla V. císařem oproti kandidatuře francouzského krále Františka I. Ve vnitřní politice se Markéta snažila udržet v rovnováze moc svou a moc stavů v zájmu klidu v zemi. Za její vlády se v Nizozemí rozšířilo protestantství. Zpočátku nezískalo u vládnoucí

vrstvy velkou pozornost, často se o něm mluvilo jako o „šarvátkách mnichů“.¹⁶ Luteránství dokonce nabízelo určitou možnost nápravy uvolněných mravů v církvi, které Markétě Rakouské dělaly starosti, ale zachování katolického náboženství bylo pro Karla V. velmi důležité, a tak bylo v Nizozemí od roku 1520 luteránství potlačováno.

Přes velké politické vytížení, se Markéta věnovala i v Nizozemí shromažďování uměleckých děl a vzácných předmětů. Z inventářů vybavení jejího sídla hôtel de Savoie v Mechelen a z popisů života u mechelenského dvora mimo jiné poznáváme, kolik obrazů významných mistrů zdobilo stěny jejích komnat, nakolik se věnovala politickému i kulturnímu životu své doby a zejména kolik vzácných iluminovaných rukopisů¹⁷ měla ve své sbírce. Umělecká díla a krásné knihy byly ostatně pro Markétu skutečným bohatstvím. V její sbírce obrazů, kterou zmiňuje ve svém deníku z cesty po Nizozemí Albrecht Dürer, se nacházely i obrazy takových osobností, jakými byli Hieronymus Bosch, Rogier van der Weyden a Jan van Eyck.

Stejně jako nizozemské politice a kultuře doby vznikajícího severského humanismu se Markéta stále intenzivně věnovala dohledu na probíhající stavbu kláštera ve vzdáleném Brou, o čemž svědčí nepřehledné množství dokumentů z její kanceláře. Nechávala si neustále posílat účty ze stavby, zprávy od dohlížitelů na průběh díla a vydávala stále nové detailní pokyny pro umělce pracující na staveništi.

---

¹⁶ POIRET 2003, 35.

¹⁷ podrobněji CASSANGES-BROUQUET 2003.

5.3 Výstavba kláštera

Ještě než Markéta Rakouská opustila Bresse, stihla objednat a schválit první předběžný projekt stavby. Ten pracoval ještě s poměrně skromným rozvrhem. Klášter měl být cihlový, pouze s jednou rajskou zahradou, vybaven studnou, v kostele se měly nacházet dva „pěkné a ctné“¹⁸ náhrobky a k areálu mělo přiléhat prosté, ale dobře vybavené sídlo pro „vysoce ctěnou dámu“,¹⁹ rovněž cihlová budova s krby, sklepem a točitým schodištěm.

Stavba areálu v Brou začala právě od klášterních staveb, protože budovy staršího benediktinského kláštera byly ve velmi špatném stavu. Noví augustiniánští mniši však považovali rozvrh kláštera za nedostatečný a ještě v dubnu 1506 si vyžádali u vévodkyně některé úpravy a rovněž právo žádat přizpůsobení staveb svým představám. Od té doby se v textech hovoří o „rajských dvorech“ – pravděpodobně se plánovaly první dva současné dvory – sály v přízemí měly dostat zaklenutí místo plochých stropů, sklepení měla být rozšířena. Ke stavbě byli povoláni stavitelé z Bourg, jmenovitě Amé de Rogemont, Benoît Balichon a Claude Chardon. Dohlížitelem na stavbě se stal Chivilliard, který měl pro výstavbu každoročně obdržet výnos z hrabství Villars, tedy 4000 florénů.

Není známo, kdo byl autorem návrhu klášterních budov. Jejich podoba se vymyká tradičnímu vzhledu místní architektury. Sloh prvních dvou křížových chodeb odpovídá spíše vznosnému severofrancouzskému typu staveb a výrazně se liší od jednoduššího středomořského způsobu utváření třetího dvora, který je pro kraj Bresse typičtější. Podle dobových zvyklostí nebyl projekt stavby zpravidla příliš podrobný. Jednotliví mistři dobře rozuměli svému řemeslu, a tak pro výstavbu stačil jednoduchý popis počtu arkád, pilířů, oken a dalších architektonických prvků v jednotlivých částech stavby. Podle toho se řídily také účty – výlohy na každou část stavby byly předem známé. Tvůrcem návrhu tedy nemusel být nutně stavitel, ale například sochař nebo malíř, jak to později uvidíme v případě kostela v Brou a malířů Jeana Perréala a Jeana de Bruxelles. Projekt se potom řídil sumou určenou fundátorem, který tak získával kontrolu nad plánovaným dílem.

---

¹⁸ předběžný rozpočet pro stavbu z března roku 1505, POIRET 2003, 48.

¹⁹ „ma très redoubtée dame“, POIRET 2003, 48.

Stavba kláštera postupovala zpočátku velmi rychle směrem ze západu na východ. Byly vystavěny nejprve obytné budovy pro hosty na západní straně prvního dvora, poté po délce východní strany obou dvorů hlavní budova se sakristií, kapitulními síněmi a refektářem v přízemí a s dormitářem v prvním patře. Následně byla vystavěna budova propojující hostinskou budovu s dormitářem v patře nad předělem mezi prvním a druhým rajským dvorem.

Již 25. prosince roku 1507 psal Markétin sekretář Louis Barangier své paní, že hrubá stavba konventu byla dokončena, ale ještě nejsou hotovy krovy, střechy a mnoho kleneb v přízemí. V březnu roku 1508 se začalo se zastřešováním staveb, na prvním místě byla opět budova pro hosty. Práce na zaklenutí prostor začala v dubnu roku 1510 a ze srpna téhož roku máme zprávu o dokončení stavby dormitáře a tak horečným postupu prací, že od Velikonoc do doby podání této zprávy byl roční rozpočet čtyř tisíc florénů údajně zcela vyčerpán. Markéta Rakouská byla neustále průběžně informována o průběhu prací. Zároveň však byla nucena vydávat různě velké obnosy peněz navíc na různé úkony a úpravy. Mniši si například přáli zřízení jednotlivých cel namísto původně plánovaného hromadného dormitáře, a to ještě oddělených vzájemně zděnými příčkami namísto dřevěných. Z Nizozemí přicházely na tyto a další žádosti jak kladné, tak i záporné odpovědi. Některé úpravy byly povoleny, jindy bylo nutné přistoupit k provizornímu řešení, dokud se pro daný úkon nenalezne dostatek peněz.

Plán kláštera se proto neustále měnil, a tak ve zmínkách z roku 1510 nalzáme nejen místnosti, které byly zahrnuty do původního plánu z roku 1506, ale také další, které se nacházejí v budovách přiléhajících k nynějšímu třetímu dvoru a jejichž stavba byla tedy navržena někdy během již probíhajících prací. Je pravděpodobné, že návrh třetího dvora a přilehlých budov byl svěřen místním umělcům, jak napovídá jejich podoba, odlišná od dvou dvorů předchozích a bližší jihofrancouzským vzorům. Klenební oblouky zde nejsou lomené, pilíře mají prostý osmiboký nebo kruhový průřez, sklon střech je mírnější. Křížová chodba má navíc pouze tři ramena, čtvrté chybí a západní stranu dvora uzavírá pouze stěna hlavní budovy kláštera. V patře jižního křídla tohoto dvora je patrné snížení při přechodu od knihovny k převlékárně. Těmto místnostem odpovídá v přízemí klenutá kuchyně a pouze zastropená ohřívárna. Právě rozdíl mezi klenbou a plochým stropem v přízemí tvoří také výškový rozdíl prostor a snížení průchozí galerie v prvním

patře a naznačuje, kde končí místnosti již dříve plánované a kde začínají části budov přidané do rozvrhu kláštera v roce 1510.

Než však byly započaty práce na přídavných místnostech kolem třetího dvora, byly dokončeny budovy z původního plánu z roku 1506. Během roku 1512 již probíhá zařizování hlavních místností nábytkem (zejména lavicemi v refektáři) a zároveň pokračují práce na zaklenutí křížové chodby tzv. velkého (tj. druhého) rajského dvora.

V září roku 1512 si dohlizitel Chivilliard stěžuje Markétě Rakouské na další neustávající požadavky mnichů a na jejich přání postavit právě budovy kolem dnešního třetího dvora.²⁰ Pro tuto práci totiž neexistuje žádná dohoda a navíc není k dispozici ani potřebný materiál. Přesto práce na klášteře pokračují, od zimy 1512 bydlí mniši, kterých se již od roku 1506 tísnilo ve starém klášteře dvanáct, v nových budovách a od června 1513 slouží mše v nové sakristii. V letech 1517 a 1518 pokračují nadále úpravy dormitáře, hloubí se studna ve třetím rajském dvoře, doplňuje se dřevěné vybavení a mříže v oknech. Přesto je možné za faktické datum dokončení stavby konventních budov považovat až rok 1536. Tento letopočet byl pro doložení konce stavby vytesán na kamenné lucerně zdobící chodbu dormitáře. Nadále pak probíhají ještě další úpravy, zejména dláždění rajských dvorů a bílení stěn křížových chodeb.

5.4 Klášterní budovy

Přestože během staletí došlo v klášteře k některým úpravám, díky dobovým popisům, a zejména díky dílu otce Raphaëla z konce 17. století, je možné si detailně představit původní vzhled klášterních budov.

---

²⁰ Dopis Chivilliarda Markétě Rakouské z 9. září roku 1512. POIRET 2003, 55.

5.4.1 První rajský dvůr

Podél západní strany prvního rajského dvora byla vystavěna dvoupatrová budova, která měla sloužit původně běžným návštěvníkům kláštera a po pozdější proměně stavebních plánů při vlámské etapě stavby jako příbytek pro Markétu Rakouskou (čtyři místnosti na čtvercovém půdorysu v prvním patře) a její služebnictvo (čtyři místnosti v přízemí). Patra této budovy jsou uvnitř propojena schodištěm a z horního patra je možné projít krytou galerií nad západním a severním ramenem křížové chodby prvního rajského dvora až do kostela a do Markétiny soukromé kaple. Regentka však zemřela dříve, než byl konvent dokončen, a nikdy zde nepřebývala. Přesto byly tyto místnosti ze zvyku zvány „obydlím princezny“, ačkoliv otec Raphaël dodává, že místnosti jsou to sice „veliké a krásné [...]“, ale nebyl nikdy důvod je vybavit nábytkem, neboť nikdy neměly tu čest hostit šlechtičnu, pro niž byly určeny.“²¹

Vzhledem ke světovým stranám je první rajský dvůr umístěn více na sever, k jeho jižní straně pak přiléhá dvůr druhý. Podél jejich společné východní strany se táhne tzv. hlavní budova kláštera. V jejím přízemí směrem od severu k jihu se nacházejí tři čtvercové místnosti s lomenou klenbou sklenuté na středový sloup – sakristie a dvě kapitulní síně.

Sakristie, do které se vstupuje z křížové chodby, byla dříve vybavena nábytkem z ořechového dřeva, zejména bohatě vyřezávaným oltářem, skříněmi na liturgické nádoby a roucha a dvěma zpovědnicemi. V sedmnáctém století byly oblouky klenby v sakristii pokryty ornamentální malbou.

První kapitulní síň je osvětlena dvěma vysokými lomenými okny vedoucími na východ do klášterního sadu. Západní stěna je prolomena dvěma menšími okny bez lomení a velkým vstupem vedoucím do křížové chodby. Nad vstupem se na konzole klenby křížové chodby

---

²¹ POIRET 2003, 56: „...ces 8 chambres sont belles et presque toutes grandes [...], mais [...] n'ont point été meublées, parce qu'elles n'ont jamais eu l'honneur de posséder la Princesse à qui elles étaient destinées.“

nachází reliéf znázorňující Boha Otce. Tato místnost bývala vybavena jednoduchými lavicemi rozmístěnými podél stěn.

V devatenáctém století byla sakristie spojena s první kapitulní síní a silná zeď, která je rozdělovala, byla nahrazena novým středovým sloupem. Tento nově vzniklý velký sál byl využíván jako kaple pro kněžský seminář, který tu v té době sídlil. Mezi první a druhou kapitulní síní se nachází průchod z prvního rajského dvora do sadu.

5.4.2 Druhý rajský dvůr

Z druhého, nebo tzv. velkého dvora se vchází do druhé kapitulní síně. Ta byla utvářena stejně jako první, osvětlená rovněž dvěma vyššími okny na východě a dvěma menšími na západě a vybavena nábytkem z kaštanového dřeva. Nad jejím vchodem se nachází paralelně k první síni reliéf zobrazující Kristovo utrpení.

Na druhou kapitulní síň navazuje služebná místnost osvětlená jedním oknem vedoucím do prostoru třetího rajského dvora. Zde se uchovávaly poháry, nádoby s vodou a koše s chlebem pro refektář.

Ve zbylé části přízemí budovy se nachází rozlehlý refektář. Jeho klenby jsou svedeny na tři pilíře. Klenební žebra vybíhají přímo z pilířů bez hlavic až ke svorníkům, jak je to v klášteře v Broum obvyklé. Místnost je osvětlena ze tří stran okny vedoucími do druhého a třetího dvora a do klášterní zahrady na jihu. V roce 1790 byla místnost vybavena novými stoly z ořechového a jedlového dřeva.

Pod refektářem je umístěn sklep s lomenou klenbou spočívající na dvou silných pilířích čtvercového průřezu bez výzdoby. Svorníky klenby jsou však zdobené a patří k několika málo zachovaným zdobeným svorníkům v klášteře.

Celé první patro hlavní budovy zabírá dormitář tvořený dlouhou průběžnou chodbou ze severu na jih a dvaceti celami mnichů po obou jejích stranách. Na jižním konci chodby vlevo (z pohledu od severu) se nachází větší pokoj určený pro představeného. Uprostřed západní řady cel je běh místností přerušen větší místností, předsíní tzv. sálu stavů. Tento sál probíhá ve směru východ – západ v patře nad křížovými chodbami prvních dvou rajských dvorů a spojuje hlavní klášterní budovu s obydlím Markéty Rakouské. Ve své době se jednalo o jeden z nejrozlehlejších sálů v kraji.

5.4.3 Třetí rajský dvůr

Podél jižní a východní strany třetího rajského dvora jsou rozloženy převážně místnosti náležející k zázemí kláštera. V přízemí jižního křídla se nachází kuchyně, jediný sál s lomenou klenbou v této části kláštera. Této místnosti, spojené s refektářem malým okénkem, vévodí krb v celé šířce její východní stěny. Na vnější jižní zdi kuchyně jsou patrné stopy po výlevce pro odpadní vodu a oblouky původních oken, která bývala mnohem vyšší než okna současná. Znaky a ozdoby svorníků klenby, o kterých víme z popisů kuchyně, se bohužel nedochovaly. Na klenbě kuchyně se však zachovala pod vrstvou sazí původní omítka.

Za kuchyní následuje v přízemí jižního křídla ohřívárna, která bývala v zimě využívána jako refektář – byla to spolu s kuchyní jediná skutečně vytápěná místnost kláštera. Bývala celá vyložena dřevem a osvětlována čtyřmi vysokými okny vedoucími do zahrady. S kuchyní byla spojena malým okénkem pro podávání jídel a na východní straně byla opatřena krbem. V osmnáctém století byla vybavena novým nábytkem.

Přízemí jižního křídla je ukončeno průjezdem pro vozy, jediným v klášteře, a dvoukřídlým schodištěm osvětleným jediným oknem vedoucím na vnější dvůr.

Další rozložení místností v této části kláštera známe jen díky rukopisu otce Raphaëla, protože jejich účel a částečně i rozvržení místností se po Velké francouzské revoluci změnily. V patře jižního křídla následovaly za sebou směrem od dormitáře pokoj představeného, který stál

částečně nad refektářem a částečně nad kuchyní, knihovna, převlékárna a pokoj pro staré mnichy. Co se týče knihovny, Markéta Rakouská plánovala její bohaté vybavení nábytkem i vzácnými knihami, ale soubor rukopisů, které pro klášter objednala, byl po její smrti prodán Karlem V. jezuitům z Antverp. Ještě dlouho poté žádali augustiniáni z Brou její dědice, aby alespoň vybavili klášterní knihovnu náležitým nábytkem. V roce 1790 čítala klášterní knihovna něco málo přes 1200 svazků, většinou nekompletních a ve špatném stavu.

Pokoj představeného spojovala s knihovnou vnější galerie, která pokračovala po délce celé budovy až ke schodišti ve východním koutu dvora.

Východní křídlo třetího rajského dvora je v přízemí od jihu tvořeno postupně pekárnou se dvěma pecemi, skladem potravin (tyto dvě místnosti jsou do křížové chodby otevřeny obloukovým vstupem), místností pro sluhy, žalářem a toaletou (vstupy do těchto místností tvoří menší pravoúhlé portálky). V patře se nacházejí čtyři místnosti propojené vnější galerií, které sloužily jako pokoje pro nemocné, a opět místnost s toaletou.

Ke klášteru náležely ještě další „technické“ stavby a prostory, například dřevníky, stáje a kůlny kolem dvorku na jih od třetího rajského dvora, zeleninová zahrada podél jižní stěny druhého dvora, na východ od budov kláštera sad a podobně. Do majetku kláštera patřil rovněž mlýn na říčce Reyssouze, přilehlé louky a stodoly.

5.5 Křížové chodby

Zajímavostí kláštera v Brou jsou samotné jeho tři rajské dvory, všechny lemované dvěma patry ochozů. Každý z rajských dvorů měl v životě kláštera svou specifickou úlohu. První měl sloužit obyvatelům hostinské budovy a tvořil jakýsi předěl mezi vnějším světem a řádem klášterního života. Druhý, podstatně rozlehlejší, byl vyhrazen rozjímání mnichů procházejících křížovou chodbou. Třetí dvůr, nejvzdálenější a bez přímého spojení s prvními dvěma, sloužil pro zachování pozemských potřeb kláštera a jeho obyvatel.

Křížové chodby prvních dvou rajských dvorů jsou vystavěny ve vznešeném gotickém slohu blízském architektuře kostela. Arkády a klenby jsou lomené, vysoké a příkré střechy jsou kryty plochými taškami. V přízemí jsou oba dvory obklopeny čtyřmi rameny křížové chodby. Zejména druhý dvůr je velmi pravidelný, na čtvercovém půdorysu a každé rameno chodby se do něj otvírá sedmi lomenými arkádami. První dvůr je obdélníkový, tři ramena chodby ústí do dvora arkádami s lomenými oblouky, jedno rameno širšími obloukovými arkádami, které korespondují s jižním portálem chrámu, který se nachází v této části křížové chodby. Otevřené plochostropé galerie v patře obíhají v prvním dvoře tři, ve druhém dvě strany čtyřúhelníku. Jejich oblouky jsou nelomené, nižší a dvakrát četnější než v přízemí. Jejich bohatě profilované sloupky stojí na složitých patkách odpovídajících patkám sloupů v chrámu.

Sochařská výzdoba je skromná, ale rozmanitá. Konzoly klenebních žeber jsou zdobeny nejrůznějšími motivy – erby, rostlinným dekorem, postavami lidí, zvířat i fantastických bytostí. V severovýchodním rohu velkého dvora nacházíme svatou Veroniku s posvátnou rouškou, v prvním rajsském dvoře mnicha s náručí knih a s brýlemi na nose nebo anděly s širokými, poněkud karikaturními tvářemi. Jinde jsou vytesány znaky zakladatelky obklopené palmetami, sedmikráskami (francouzsky *marguerites*) nebo ondřejskými kříži (znak burgundského rodu). Tyto památky na šlechtické založení kláštera byly poničeny během francouzské revoluce a zůstaly z nich jen nepatrné zbytky.

Třetí rajský dvůr byl vystavěn ve značně rozdílném stylu. Arkády jeho křížových chodeb nejsou lomené, v prvním patře dokonce sloupky nesou přímo střešní trámy. Střechy jsou zde méně příkré a kryté prohnutými taškami. Pro oblast Bresse je typická i dlažba dvora z velkých valounů. Sloupky arkád v přízemí mají osmiboký průřez a jednoduché patky stojící na podezdívce, která je přerušena podle potřeby v místech odpovídajících vchodům do jednotlivých místností. Oblouky arkád jsou dokonce někdy podle potřeby rozšířeny a zvýšeny, jako je tomu u průjezdu pro vozy. Uprostřed dvora se nachází velká krytá studna, zdroj vody pro celý klášter, se střešou spočívající na čtyřech prostých sloupcích

5.6 Majetky kláštera

Aby bylo zajištěno financování provozu kláštera, nadala Markéta Rakouská klášter v Brou četnými pozemky, movitým majetkem, privilegií a výhodami. Základní důchod, který odkázala augustiniánům v Brou, čítal dvanáct tisíc florénů. Oplátkou za toto zaopatření se měly v klášteře sloužit přesně rozepsané mše a konat pravidelné modlitby a zpěvy. Další zisky měly klášteru plynout z nakoupených rybníků a vinic v okolí. Od úmrtí Markéty Rakouské až do Velké francouzské revoluce pak podporovali místní komunitu různí donátoři. Mezi nimi měli nejvýznamnější místo členové rodiny Gorrevod a opat z Montecuto, podle nichž jsou pojmenovány dvě kaple v chrámu v Brou.

Příjmy plynoucí z majetků kláštera postačovaly pro údržbu a chod celého klášterního hospodářství pouze po dobu, kdy vévodkyně žila a platila výdaje za neustále probíhající stavbu kláštera i kostela. Po její smrti se však začalo brzy prostředků nedostávat. Stavbě pak mnohokrát hrozilo závažné poškození kvůli nedostatečné péči a mniši nebyli schopní čelit vysokým výdajům na správu celého areálu. V 17. století se katastrofální stav kláštera stal jedním z důvodů nahrazení lombardských augustiniánů mnichy z Francie. Změna, kterou prosadil vévoda savojský v roce 1658, se neobešla bez komplikací a navíc i tato bohatší větev augustiniánského řádu měla potíže s udržováním klášterních staveb v dobrém stavu.

K bohatství Brou patřila také některá umělecká díla, která Markéta Rakouská klášteru věnovala nebo odkázala. Do Brou byl poslán soubor velkých tapiserií s erby donátorky a jejích předků a osmnáct obrazů, z kterých však inventář z roku 1659 zmiňuje pouze osm.²² Další soubor vzácných rukopisů a obrazů, který byl nachystán k odeslání z Mechelen ještě před Markétinou smrtí, se již do Brou nedostal.

Duchovní vážnost kláštera potvrzovala privilegia daná komunitě v Brou při jejím založení papežem Juliem II. a množství relikvií, které pro klášter získala Markéta Rakouská. Mezi nimi je i kousek dřeva svatého Kříže a dva trny z Kristovy trnové koruny, které podle tradice léčily

---

²² POIRET 2003, 64.

nemoci očí. V Brou byl navíc intenzivně podporován kult Mikuláše Tolentinského, kterému bylo připisováno mnoho zázraků.

6. Chrám hodný dcery císaře

6.1 Francouzské projekty (1509 – 1512)

Přestože kostel a hrobky v něm byly ústředním bodem zájmu Markéty Rakouské, budovy konventu měly ve stavbě přednost. Nejprve bylo samozřejmě nutné ubytovat mnichy, kterým byl celý areál svěřen. Vést zároveň stavbu kláštera i kostela nebylo možné nejen z finančních důvodů, a tak zatím probíhaly jen neustálé změny návrhu podoby kostela a přípravy pro budoucí stavbu. Augustiniáni z Brou se navíc prozatím spokojili se starším kostelem sv. Petra a záleželo jim spíše na dokončení a vylepšování kláštera, než na výstavbě nového chrámu. Prozatím je zajímalo pouze to, zda budoucí hmota chrámu příliš nezastíní prostory kláštera.

Návrh klášterního areálu z roku 1505 počítal jen se spíše skromným kostelem zastřešujícím dvě nepříliš nákladné hrobky vévody Filiberta a jeho matky Markéty Bourbonské. Mělo se jednat o trojlodní stavbu bez bočních kaplí a bočních vstupů, mnohem menší než impozantní kostel, který zde nakonec vznikl. V rozpočtu stavby se neobjevují ani lettner, ani zvonice (předpokládala se snad existence dřevěné zvonice stojící samostatně). V roce 1509 bylo od tohoto návrhu upuštěno – velikost kostela bylo nutno přizpůsobit stále narůstající hmotě kláštera. Hlavním důvodem pro navržení nové, výrazně monumentálnější stavby se ale jeví změna úmyslů zakladatelky. Rozhodla se totiž, že chce být také pohřbena v Brou tak, aby „...

naše tělo bylo uloženo v kostele kláštera svatého Mikuláše Tolentinského u Bourg en Bresse, který jsme založili a který necháváme nyní budovat a stavět [...] a chceme být pohřbeni v blízkosti těla našeho předraženého pána a manžela, vévody Filiberta Savojského [...] po levé straně; a napravo bude tělo zesnulé paní Markéty Bourbonské, jeho matky, a tělo mého řečeného pána a manžela bude uprostřed.²³

Nyní bylo nutné místo jednoduchého kostela vystavět důstojnou památku hodnou slávy regentky Nizozemí, zástupkyně rodů burgundského a rakouského.²⁴ Nové příjmy, které Markétě plynuly ze spravovaných nizozemských území, navíc dovolovaly vedle dvorského života v Mechelen financovat také nákladnější stavbu kostela a neustále se zvětšující výdaje na dokončení kláštera. Na jeho dostavbu se zatím čekalo, a proto zatím neregistrujeme žádné zprávy o práci na novém architektonickém návrhu kostela. Po následujících několik měsíců se centrem zájmu Markéty Rakouské staly náhrobky, které se měly stát hlavní ozdobou celého chrámu.

6.1.1 Návrhy náhrobků a kostela v Brou

Těžištěm celého Brou se tedy měly stát hrobky vévody a vévodkyň savojských. Návrh jejich podoby byl prvním úkolem, od kterého bylo nutné celý projekt zahájit. Vévodkyně nepochybně zadala tuto práci více umělcům současně, nakonec z nich však v roce 1509 vybrala Jeana Lemaira. Tomu pak připadla povinnost nejen vytvořit návrh, ale také vyhledat a zaměstnat jeho realizátory, zajistit dodání kvalitního materiálu, hlídat rozpočet a předkládat Markétě vyúčtování prací. Pro zpracování konkrétního návrhu se Lemaire obrátil na Jeana Perréala (kolem 1460 – 1530) z Lyonu, kterého znal již z dřívější doby. Jean Perréal, řečený Jean de Paris, byl ve své době velmi známým a všestranným umělcem. Jako komorník a dvorní malíř francouzských králů Karla VIII. a Ludvíka XII. se několikrát dostal do Itálie, mohl zde pozorovat nejnovější umělecké proudy a setkal se dokonce s Leonardem da Vinci. Do jeho práce se však italský vliv promítl jen druhotně a jeho četné drobné portréty, kterými se proslavil, setrvaly v duchu francouzského středověkého realistického směru. Pro plnění jeho úkolu v Brou však svědčily

---

²³ Závěť Markéty Rakouské z 20. února 1509, POIRET 2003, 66sq.

²⁴ BRUCHET 1927, 153.

vlastnosti soudobého umělce, kterým možná přivykl právě v Itálii – pečlivost a zodpovědnost samostatné práce. Před povoláním do služeb Markéty Rakouské sídlil v Lyonu, kde pracoval na mnoha zakázkách přímo pro město. Byl zároveň urbanistou, výtvarníkem, organizátorem slavností, básníkem i obratným kreslířem. Měl již také své zkušenosti s tvorbou náhrobků, jaké se po něm žádaly v Brou. Pro Markétinu bývalou soupeřku Annu Bretaňskou navrhoval tumbu jejího otce, vévody Františka II.²⁵ v Nantes, kterou pak v kameni provedl sochař Michel Colombe.

Od konce roku 1509 byl tedy Jean Perréal v kontaktu s Lemairem i s Markétou Rakouskou a podrobně je oba informoval o průběhu své práce na návrhu náhrobků. Podával jim zprávy o jednotlivých částech hrobek a jejich podobě, vyžadoval na Lemairovi, aby obstaral co nejvyšší alabastr²⁶ (sám doporučoval ten z lomu ze Saint Lothain ve Franche Comté) a navrhl dokonce sochaře, který by mohl náhrobky realizovat. Markéta pak po poradě s různými stranami na začátku léta roku 1510 vydala několik listin zajišťujících provedení návrhu, který v červenci definitivně schválila. Souhlasila také s tím, aby sochař Michel Colombe vypracoval trojrozměrné modely náhrobků pro Brou. K jediné neshodě s Jeanem Perréalem došlo v otázce vykonavatele konečné práce. Markéta odmítla jím navrhovaného žáka mistra Michela Colomba a sama vybrala sochaře ze Salins, mistra Thibauta Landry. Ten měl zahájit práce pod dohledem Jeana Perréala, kterému nyní regentka nechala vyplatit dlužnou penzi z předchozí doby a požádala ho o urychlené provedení návrhu a modelu stavby kostela.

Poté se rozběhla čilá komunikace mezi všemi zúčastněnými osobami a pracovalo se na dodání všech potřebných druhů kamene a na zaměstnání dostatečného počtu dělníků, aby mohly být zahájeny stavební a sochařské práce. Markéta Rakouská pověřila Jeana Lemaira obstaráním všeho potřebného k provedení náhrobků podle nákresů Jeana Perréala. Dále nechala objednat v Liège černý mramor a schválila také navrhovaný zdroj alabastru v Saint Lothain. Thibaut Landry měl dorazit do Brou se skupinou svých pomocníků a začít urychleně pracovat na alabastrových prvcích pro hrobku Filiberta Sličného. Všechny příkazy samozřejmě procházely

---

²⁵ František II Bretaňský, otec francouzské královny Anny Bretaňské, narozen 23. 6. 1445, zemřel po pádu z koně 9. 9. 1488 v Coironu. Zdroj: <http://www.genealogy.euweb.cz/capet/capet16.html#F2>, vyhledáno 5. 4. 2009.

²⁶ Alabastr / sádrovec ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) je oproti mramoru / vápenci (CaCO_3) měkčí druh kamene s jinou chemickou stavbou a odlišnými fyzikálními a optickými vlastnostmi.

přes regentský dvůr v Mechelen, takže podle dochovaného diplomatického materiálu můžeme průběh jejich vykonávání podrobně sledovat. Jednotlivé složky práce na náhrobcích byly přiděleny příslušným umělcům, kteří zde figurovali jako prostí vykonavatelé rozkazů objednavatelky.

Tato koncepce prací však nevyhovovala Jeanu Perréalovi, který si zakládal na své umělecké nezávislosti. Různými cestami se proto snažil získat větší vliv na průběh činností v Brou. Znal dílo sochaře Michela Colomba a v porovnání s ním a s jeho dílnou se mu mistr Thibaut Landry, pověřený vypracováním soch pro náhrobky v Brou, zdál neschopný dostát danému úkolu. Perréal systematicky zpomaloval a znemožňoval sochařovu práci, odmítal mu předat modely hrobek a snažil se poškodit jeho pověst u dvora v Mechelen. Obhajoval to tím, že náhrobky pro tak významnou šlechtičnu, jakou je Markéta Rakouská, by měly být svěřeny k vypracování těm nejlepším umělcům.

Další zpoždění prací způsobily také Markétiny pochyby o kvalitě alabastru z lomu v Saint Lothain poté, co obdržela vzorek konkrétního kamene. Regentka vyčkávala s definitivním rozhodnutím několik měsíců, přestože ji Jean Lemaire i Jean Perréal ujišťovali, že je vše v pořádku, a opírali se o fakt, že z tohoto kamene byly odedávna tesány náhrobky burgundských vévodů v Dijonu.

Až do počátku roku 1511 tak nedošlo k žádnému pokroku. Jean Perréal dosud nevypracoval projekt kostela, o který byl žádán již od července předchozího roku, ačkoliv Markétě Rakouské vytrvale vzkazoval, že „se těší myšlenkou na jeho vypracování“.²⁷ V otázce použitého kamene Markéta stále váhala a pomýšlela na záměnu alabastru za bílý mramor. Jediný Michel Colombe se držel svého úkolu a souhlasil s tím, že vypracuje trojrozměrné modely hrobek. Perréal ho žádal také o provedení hlavních soch v životní velikosti pro konečnou podobu náhrobků, ale sochař toto zadání odmítl pro svůj vysoký věk, který mu nedovoloval vzdálit se z Tours. Na místě stavby mezitím trvalo napětí, posilované navíc nevraživostí mezi mnichy z Brou na jedné straně a Perréalem a Lemairem na straně druhé. Do Mechelen tak neustále docházely místo jasných zpráv vzájemné stížnosti, nepřesná hlášení a pomluvy.

---

²⁷ POIRET 2003, 71.

Přes všechny potíže se v první polovině roku 1511 přesunula pozornost všech zúčastněných k realizaci kostela. Stavitelé z Bourg byli nakonec ochotni pracovat pod Perréalovým vedením, avšak za pevnou denní sazbu. V průběhu roku probíhala ještě další podrobná jednání o dílčích úkolech na stavbě kostela a čekalo se také na to, až Jean Perréal na místě vytyčí půdorys chrámu. Až na počátku října roku 1511 se Perréal, Lemaire a stavitelé z Lyonu i z Bourg sešli v Brou a shodli se na přesnějším půdorysu kostela a na přizpůsobení jeho velikosti stavební hmoty kláštera.

S neustálými úpravami projektu kostela vycházelo stále jasněji najevo, jak složitá bude samotná organizace celé stavby. Bylo jasné, že pro zajištění všech potřebných materiálů, zaměstnání kameníků a zejména pro dohled nad vykonáním zadané práce a jejím financováním, bude potřeba pověřit správou stavby někoho, kdo by svou autoritou udržel celou akci v chodu bez zbytečného přerušování. Žádná taková osoba však do Brou dosud nepřišla a prozatím pokračovaly jen práce na modelech náhrobků v dílně Michela Colomba v Tours. Jean Lemaire místra sochaře navštívil, aby mu sdělil všechny podrobnosti o projektu hrobek i celého kostela a aby s ním uzavřel konečnou smlouvu o práci. Z Lemaireových dopisů Markétě Rakouské můžeme vyčíst obdiv a úctu ke starému sochaři i k práci jeho dílny, kde s ním spolupracovali jeho synovci. V prosinci roku 1511 byl s Michelem Colombem sepsán konečný dokument o jeho práci pro Brou. Smlouva podrobně popisuje zpracování náhrobku pro vévodu Filiberta Savojského, poněkud stručněji hovoří o dvou dalších náhrobcích a o různých architektonických prvcích pro chrám. Filibertův náhrobek měl podle tohoto popisu zahrnovat jednu ležící postavu zemřelého obklopenou deseti sochami Ctností a dalšími postavami. Modely jednotlivých soch z pálené hlíny měl vytvořit sám Michel Colombe, architektonický rozvrh náhrobku měl být zobrazen v dalším modelu z kamene. Všechny modely pak měly být barevně upraveny podle budoucího reálného vzhledu náhrobku a zaslány do Mechelen. Předpokládalo se také, že Colombovi pomocníci dorazí do Brou, aby převedli modely do skutečné velikosti. Sochy deseti Ctností měl provést mistr Colombe sám.

6.1.2 Konec francouzské etapy prací

Zdá se, že mistr Michel Colombe pracoval i ve svých osmdesáti letech velmi rychle, neboť na konci března roku 1512 Jean Perréal napsal Markétě Rakouské, že všechny modely pro Brou jsou dokončeny a vyúčtovány a mohou být regentce dodány. Práce Michela Colomba pro Brou tímto skončila a vliv Perréala a jeho spolupracovníků na průběh prací začíná slábnout.

Jean Lemaire učinil první velkou chybu, když přijal žádost královny Anny Bretaňské, aby pro ni sepsal kroniku jejího rodu. Regentka Nizozemí Markéta Rakouská byla velmi nespokojena s tím, že jeden z hlavních vykonavatelů jejích rozkazů a přání v Brou se vydal na dlouhou dobu do Bretaně, navíc na podnět ženy, která Markétu Rakouskou kdysi nahradila na francouzském trůnu. Lemaire, který již dříve poněkud ztrácel důvěru u mechelenského dvora častými stížnostmi augustiniánů z Brou, nyní přišel úplně o své postavení jak na staveništi kláštera, tak i u regentského dvora. Markéta pověřila nyní dohledem nad stavbou v Brou a dojednáním nové smlouvy s Michelem Colombem přímo Jeana Perréala.

Perréal nakonec starého sochaře přesvědčil i k práci na samotných hrobkách a ze hry tak vyšachoval mistra Thibauta, o kterém soudil, že nedokáže správně splnit takový úkol. Colombe však vzhledem ke svému věku ani s pomocí svých synovců nedokázal plnit termíny dodání jednotlivých soch tak, jak bylo se zadavatelkou ujednáno, a opakovaně žádal o strpení s dodáním soch ze sboru Ctností, na kterých pracoval. Sochařský mistr navíc odmítal svolit, aby jeden ze jeho synovců odjel pracovat přímo do Brou, neboť „...jak jsem Vám řekl, jsem starý a nemocný. Navíc nemám a nikdy jsem neměl manželku. Nemám víru a důvěru v nikoho jiného než ve svého synovce, on je oporou mého stáří. On mě hlídá a vede ve všech mých záležitostech a jestli mě nyní opustí, jsem ztracen ve chvíli, kdy se vše blíží ke konci.“²⁸ Jean Perréal pochopil, že tato zdržení způsobená věkem a zdravotním stavem sochaře, jehož zaměstnání pro Brou předtím sám prosadil, znamenají ohrožení také pro jeho postavení, a snažil se přesvědčit regentku, že vlastně všechno probíhá tak, jak má. Markétina nespokojenost však narůstala a bylo jasné, že Perréal zklamal, neboť z kostela byl prozatím stále položen pouze základní kámen. Regentka již od Jeana Perréala obdržela to, co žádala – nákres kostela a modely hrobek. Pro další postup byla nyní

---

²⁸ POIRET 2003, 75.

rozhodnuta vybrat si vykonavatele konkrétních návrhů dle vlastního uvážení. Na místě stavby navíc stále chyběla dostatečně zodpovědná osoba, která by byla schopna řídit průběh všech vzájemně propojených prací. Z korespondence mezi Markétiným správcem Chivilliardem a jedním z budoucích donátorů kostela z rodiny Gorrevod z roku 1512 vyplývá, že práce v Brou se prakticky nepohnuly dopředu.

Přes všechny nepříjemnosti v posledním období jeho prací pro Markétu Rakouskou byl vliv Jeana Perréala na budoucí vzhled chrámu v Brou zásadní. Byl to podle všech zmínek právě on, kdo stál u zrodu myšlenky kostela, který by odrážel slávu a urozenost jeho zakladatelky. Markéta Rakouská sice od roku 1509 nebo 1510 pomýšlí na zvětšení plánovaného kostela a hovoří o náhrobcích „tak bohatých a oslňujících, jak náleží takovému vládci a vládkyni“.²⁹ Perréalova korespondence z roku 1511 ale napovídá, že jeho představa o chystané stavbě je ještě vznosnější. Jeho způsoby při sledování cíle co nejkvalitněji odvedené práce jistě nebyly vždy korektní a můžeme pochybovat o skutečné povaze jeho úmyslů, ale výsledek, který zajisté sám velmi ovlivnil, je skutečně chrám hodný dcery císaře Maxmiliána I.

6.2 Vlámská etapa stavby v Brou (1512 – 1532)

Markéta Rakouská si přála co nejčasnější zahájení stavby kostela a pustila se do hledání osoby, která by zajistila správný průběh provedení nákresů. Po krátkém neúspěšném hledání mezi staviteli z Lyonu nakonec vybrala mistra z Nizozemí. Louis van Boghem (*1470) byl zkušený stavitel z bruselské rodiny, která se stavitelstvím zabývala již po celé generace. V Bruselu pracoval na mnoha stavbách, například na paláci hraběte Nassavského, Královském domě na hlavním náměstí a na nové galerii paláce Karla V. V Brou byl v říjnu roku 1512 vřele přijat a brzy bylo jasné, že s jeho cílevědomou povahou a zaujetím pro zadanou práci se pro stavbu kostela otevírá zcela nová doba.

Louis van Boghem poněkud upravil plánovaný rozvrh kostela a staveb, které ještě nebyly provedeny. Pro soukromou Markétinu kapli v kostele navrhl bohatou výzdobu, ale stavbu jejího soukromého domu, který měl sousedit z kostelem právě ze severní strany, kde se kaple nacházela,

---

²⁹ POIRET 2003, 75.

z projektů vyškrtl. Místo toho se plánovaným obydlím pro regentku stala dříve zmiňovaná budova pro hosty. Aby se paní i odtud pohodlně dostala na svou oratoř a do kaple, přibýly do návrhu kostela galerie a lettner, po kterých bylo možné z patra hostinské budovy pohodlně přejít až na vzdálenější konec kostela. Lettner se zde tedy stal účelovým zařízením a ne primárně liturgicky motivovanou přepážkou mezi lodí a presbytářem chrámu. Tuto cestu do kostela, kterou Markéta Rakouská nikdy nevyužila, ocenili po dokončení stavby zejména mniši, kteří se nyní mohli pohodlně dostat na noční bohoslužby do kostela přímo z dormitáře. Van Boghem navrhoval ještě několik dalších úprav celého areálu v Brou, ty však nebyly provedeny.

Nový mistr stavitel cestoval pravidelně mezi Brou, Nizozemím a jinými místy, kde participoval na dalších stavbách. V listopadu 1512 tedy v Mechelen předložil Markétě ke schválení definitivní model kostela odpovídající posledním úpravám. Stavební práce pak mohly začít od následujícího jara a van Boghem měl osobně řídit práce na staveništi. Markéta zároveň zaslala svému dohliziteli Chivilliardovi kopie modelů, aby hlídal správné provedení stavby i její výzdoby.

Původně byl van Boghemovi svěřen pouze dohled nad kamenickou a stavební dílnou, ale jak rostla jeho autorita, dostal pod svou kontrolu také další dílny a skupiny umělců pracujících v Brou. Přesto nebyl jediným činitelem ovlivňujícím průběh a podobu stavby. Podléhal samozřejmě rozkazům Markéty Rakouské a důsledným kontrolám, které do Brou vysílala, jeho práci pozorně sledovali také místní mniši, rada kraje Bresse a zejména Chivilliard, který hlídal především rozpočet stavby a veškeré účty. Po Chivilliardově smrti v roce 1514 nastoupil na jeho místo Markétin komorník Guillemin de Maxin a nakonec v letech 1523 až 1532 augustinián otec Louis de Gleyrens. Funkce, kterou tito lidé postupně zastávali, předpokládala neustálou přítomnost na místě stavby, vyplácení týdenních mezd, zajištění nákupu potřebného materiálu a uzavírání dohod s jednotlivými vykonavateli prací v souladu s doporučeními mistra stavitele. Co se týče samotných výdajů na stavbu kostela, neustále vzrůstaly. Roční výdaje se postupně zvedly ze 4000 na 12 000 florénů v roce 1517. Později ani vyšší částky nemohly stačit k úhradě všech prováděných prací a mimo celkový roční rozpočet se platilo některým mistrům a dílnám zvlášť.

6.2.1 Stavba kostela

Stavební práce konečně započaly v červenci roku 1513. Starý kostel sv. Petra byl stržen, místo pro novou stavbu bylo vyrovnáno a byla zahájena výstavba chóru. Na podzim roku 1515 rada kraje Bresse zaznamenala, že byla zatím vystavěna čtvrtina kostela – pilíře a zdi celého chóru se zvedají do výše 22 stop (cca 6,5 metru), ostění oken dokonce dosahuje 28 stop (8,5 m), kaple Markéty Rakouské je téměř hotová, stejně jako velká část její sochařské výzdoby, a zvonice již dosahuje svého druhého patra. Na podzim roku 1523 byl již chór zastřešen, byly vystavěny oba portály transeptu. Během roku 1526 byla zahájena stavba lettneru a část lodi dostala krov. Stavební účty z roku 1527 přehledně ukazují dosavadní postup prací. Chór a jeho kaple jsou kompletně zaklenuté, stejně jako transept, a loď je kromě posledního klenebního pole krytá střechou. Boční kaple na zaklenutí teprve čekají a zvonice se již zvedá do úctyhodné výšky a chybí jen její špice, o níž má zakladatelka rozhodnout, zda bude dřevěná nebo kamenná. O rok později jsou již téměř kompletně zaklenuty boční lodě i jejich kaple a je zahájena práce na zaklenutí prvních čtyř polí hlavní lodi. Pro další dva roky se předpokládalo dokončení kleneb a hlavního portálu, aby bylo možné do dokončeného kostela umístit náhrobky a oltáře, na nichž se pracovalo souběžně.

V roce Markétiny smrti (1530) však nebyl kostel ještě zcela dokončen a oficiálně byl prohlášen za hotový až o dva roky později, kdy byl vysvěcen. I poté však zbývaly k provedení rozličné práce, o nichž hovoří zpráva z roku 1535 zasláná mnichy z Brou vykonavatelům závěti Markéty Rakouské. Z ní poznáváme, že zejména západní fasáda kostela nebyla dokončena. Prosby o umožnění dokončení prací byly nyní adresovány Karlu V., který však odpoví až v roce 1546. Nařizuje vykonat nezbytné práce tak, aby to unesly finanční možnosti Markétiných dědiců. Po další prosbě nechal Karel V. v roce 1548 vytesat velkou kropenku z černého mramoru, která je umístěna v západní části lodi. Postupně byla vystavěna také fasáda kostela. Tento složitý architektonický útvar prozrazuje vnitřní členění prostoru chrámu na hlavní loď a dvě lodě boční s jejich kaplemi. Je završena štítem tvořeným téměř rovnostranným trojúhelníkem. Střední část je rozdělena do tří pater oddělených galeriemi. Celou dolní sféru zabírá portál s širokým plochým obloukem, střední patro je tvořeno větším středovým lomeným oknem a dvěma okny slepými a

horní část je zdobená rozetou a třemi okny ve tvaru sférických trojúhelníků. Opěráky a všechny vrcholové partie průčelí jsou završeny zdobenými fiálami a kytkami.

Kromě dokončení průčelí a potřebných úprav stavby byla podle přání Markéty Rakouské také završena zvonice. Mistr stavby van Boghem původně počítal s dřevěným zastřešením věže, ale Markéta Rakouská ho požádala o vytvoření kamenného vrcholu, který by mohl nést lucernu a znaky Markétiny moci – korunu, zeměkouli a kříž. Příliš těžká konstrukce monumentálního završení zvonice však už od svého dokončení nadměrně zatěžovala základ věže a ani několikeré úpravy nedodaly stavbě potřebnou stabilitu. Nakonec musela být horní část věže v polovině sedmnáctého století snesena a byla nahrazena dřevěným nástavcem pokrytým plechem. Ten zmizel v roce 1794 podle rozkazu o demolici všech zvoníc v tomto départementu.³⁰

Problematickým se ukázalo být také zastřešení kostela a odvádění dešťové vody mimo stavbu. Chyba vznikla pravděpodobně již v době výstavby kostela, protože v roce 1528, kdy střechy nejsou ještě ani zcela hotovy a některé prostory nejsou zaklenuty, dostal Louis van Boghem příkaz k opravě okapů a chrličů, aby nedocházelo k poškození stávajících kleneb. V roce 1535 se zmiňuje neutěšený stav okapů, které je nutné opravit, protože voda na mnoha místech protéká do kleneb a ohrožuje statiku pilířů i dalších částí stavby. Po třinácti letech byla střecha konečně patřičně upravena a dokončena a svou vzhledovou hodnotou naprosto odpovídala vzhledu kostela. Otec Raphaël zmiňuje množství ozdobných prvků na hřebenech střech hlavní lodi i lodí bočních a samozřejmě typické glazované střešní tašky ve čtyřech barvách, které zdobily střechu pravidelnými ornamenty. Z účtů z roku 1548 máme možnost vyčíst další způsoby dekorací střech – dozvídáme se o množství plátkového zlata a stříbra a o azurové barvě, jimiž byly ozdobeny drobné kovové vegetabilní prvky na střechách a oknech chrámu.

Během následujících let byly kostel i jeho výzdoba poškozeny jak podnebím, tak i vlivem dějinných událostí, zejména válek. Již v roce 1557 strhali vojáci při obléhání města Bourg ze střech kostela v Brou olovené zdobení a další poškození záhy následovala. Celý chrám a zejména jeho zastřešení se staly doslova propastí polykající finance v obrovském množství. Mniši z Brou neustále vydávali prostředky na opravy a apelovali na panovníky Savojska a později Francie, aby

---

³⁰ Současný département Ain.

jim byly pro tyto účely poskytnuty prostředky. V roce 1659 byly provedeny významné úpravy, které provázely výměnu řádu augustiniánů náležejících k lombardské větvi mnichy přímo z Francie. Některé části kostela byly tehdy v povážlivém stavu. Hrobka Markéty Rakouské byla také poškozena pronikající vodou. O století později byly opět realizovány nové opravy a tentokrát se změnil i tvar střechy kostela. Ta byla nyní v polovině zalomena podle vzoru mansardových střech a pokryta z větší části pouze jednobarevnými pálenými taškami. Byl změněn také systém odvodnění střech, chrliče byly prodlouženy. Tentokrát byly úpravy kostela mnohem efektivnější a zabránily ve velké míře dalšímu poškození památky. Dnes je střecha po nejnovější rekonstrukci z přelomu 20. a 21. století opět uvedena do předpokládaného původního stavu.

6.3 Vévodské hrobky a sochařská výzdoba kostela v Brou

Zároveň se správou stavby přešlo i provedení sochařské výzdoby kostela a vévodských hrobek na vlámské umělce a na osoby, které působily u dvora Markéty Rakouské v Mechelen. K přepracování definitivních modelů pro hrobky byl povolán Jean de Bruxelles známý také jako Jean van Roome. Byl to zavedený umělec, který již dříve získal u nizozemského dvora četné zakázky. Byl dobrým malířem a kreslířem a těžištěm jeho práce bylo vytváření návrhů, podle kterých pak měli pracovat umělci z různých oborů. Byl proslulý zejména díky několika svým návrhům náhrobků, vitráží, pečetidel a především tapiserií. Markéta Rakouská si u něj objednala modely tří náhrobků pro kostel v Brou, které jsou zmiňovány v jeho účtech z července roku 1516. Objednávka se poněkud liší ve stylu jednotlivých náhrobků. Pro Markétin a Filibertův je použito označení „une sépulture moderne“ (tedy „moderní hrob“), zatímco u náhrobku Markéty

Bourbonské adjektivum „moderne“ použito není.³¹ Tomu odpovídá i finální provedení hrobek – ta, která patří tchyni Markéty Rakouské, je provedena v mnohem tradičnějším duchu. Její hrob zdobí pouze jediné vyobrazení ležící šlechtičny, zatímco druhé dva náhrobky zobrazují zesnulé jak v jejich oficiálním oděvu a v jejich skutečně dožitém věku, tak také jako spící ideálně mladé postavy v pohřebních rubáších. Návrhy hrobek spolu s určením jejich rozměrů provázely také přesné nákresy tváří osob, jejichž těla měla ve hrobech spočívat.

Není úplně jasné, které části výzdoby náhrobků jsou inovacemi pocházejícími z dílny Jeana de Bruxelles a nevíme ani, nakolik mohl zasáhnout do předchozích návrhů Jeana Perréala a Michela Colomba. Zdá se však, že původní návrhy byly výrazně pozměněny a původní styl pocházející z kraje na březích Loiry (dílna v Tours) lze v náhrobcích stěží rozeznat. Architektonická část hrobek jednoznačně odráží pozdní brabantský plaménkový sloh, který se vyznačuje zdůrazňováním bohatého, jemného a pečlivě tesaného detailu.

6.3.1 Vlámská sochařská dílna v Brou

Malé sochy postav, které zdobí náhrobky i další místa v kostele v Brou, jsou dílem tzv. vlámské dílny v Brou, pravděpodobně brabantského původu. Z určité rozdílnosti provedení můžeme usuzovat na větší počet sochařů podílejících se na stejném úkolu, vždy ale sledujících tradici pozdní gotiky. Všechny zobrazené postavy mají živý a hrdý výraz, oděvy podle poslední módy a nápadně se podobají soudobým sochám světic z vlámského prostředí, zejména z dílen v Bruselu, Mechelen a Antverpách (např. dřevěná soška sv. Máří Magdaleny vystavená v pařížském Musée national du Moyen Age, pocházející z konce 15. století z oblasti Bruselu). Oděv soch se zpravidla skládá ze spodního roucha a svrchních šatů, některé postavy mají ještě plášť sepnutý na rameni kruhovou sponou. Draperie svrchního oděvu a pláště je od pasu postav bohatě řasená do lámaných záhybů s kaskádami na jednom nebo na obou bocích. Složité účesy ženských postav jsou zdobeny diadémy, turbany nebo čepci přidržovanými stuhami.

---

³¹ Příkaz Markéty Rakouské k vyplacení mzdy Jeanovi de Bruxelles za vyjmenované modely ze 7. července 1516, náhrobek je označen jako „une aultre sepulture pour Madame Merguerite de Bourbon“ tedy jako „druhý“ nebo také „jiný“ náhrobek. POIRET 2003, 90.

V roce 1522 při návštěvě kontrolora stavby vyslaného radou kraje Bresse se ukázalo, že provedení drobné sochařské výzdoby kostela je téměř dokončeno, části hrobky vévodkyně také, stejně jako díly pro hrobku její tchyně. V roce 1527 byly již tyto hrobky většinou sestaveny a téměř dohotoveny.

Velké množství postav na sochařské výzdobě chrámu lze snadno identifikovat. Jedná se z větší části o světce a světice rozeznatelné podle atributů. Přesto některé z nich, náležející zejména ke hrobu Filiberta Sličného, není možné rozpoznat, neboť postupem doby a během různých nepříznivých období o své atributy přišly a byly poškozeny. Dlouho nebylo jasné, zda se jedná o Ctnosti nebo o sbor Sibyl. K druhé variantě se přiklání poslední výzkumy s tím, že Colombem a Perréalem plánované Ctnosti byly právě Sibylami nahrazeny. Na konci 15. století se sbor Sibyl stal oblíbeným tématem uměleckých děl. Středověk jich znal jen několik, postupně však bylo určeno stále více těchto ženských prorockých postav a byla jim přiřčena přesná proroctví a příslušné atributy. Deset takových postav stojí v nikách kolem podstavce ústředního náhrobku kostela v Brou. Mezi nimi lze rozpoznat například Sibylu Kumskou nesoucí mořskou houbu k omývání novorozeňat, která předpověděla narození Kristovo, nebo Sibylu Agrippu s důtkami, která hovořila o jeho bičování. Zejména tato část výzdoby Filibertova náhrobku byla v průběhu staletí silně poničena. Socha Sibylu Kumské je dodnes bezhlavá a hlava chyběla před úpravami na přelomu 19. a 20. století i Sibyle Agrippě. Té však byla, bez znalosti původní podoby, vytesána hlava nová, jejíž utváření pozměnilo celkový výraz sochy. Tuto změnu můžeme porovnat s pravděpodobným původním stavem díky nákresům soch Sibyl z knihy E. L. G. Charveta.³²

Sochy, kterými je vyzdoben monumentální mramorový oltář v kapli Markéty Rakouské, můžeme spolu s celým oltářem rovněž přiřknout vlámské dílně v Brou. Tématem výzdoby oltáře, rozvinutým v bohaté scény, je Sedm radostí Panny Marie. Protiváhou k tomuto oltáři byl oltář Sedmi bolestí Matky Boží pro kapli Montecuto a celek doplňoval pašijový oltář v kapli Gorrevod. Tato sochařsky jistě hodnotná díla se však v průběhu dějin ztratila.

---

³² CHARVET 1897, 121.

Vlámská dílna pracovala také na výzdobě portálů kostela v Brou. Na trimó³³ západního portálu se nachází skulptura sv. Mikuláše Tolentinského, v tympanonu scéna Ecce homo se svatou Markétou přimlouvající se za klečící Markétu Rakouskou vpravo a svatým biskupem Filibertem spolu s klečícím vévodou Filibertem Sličným vlevo. Celá tato scéna je ještě doplněna anděly nesoucími kartuše. Pro trimó severního a jižního portálu byly v návaznosti na řeholi působící v Brou vytvořeny sochy sv. Augustina a jeho matky sv. Moniky.

Sochy v interiéru kostela v Brou nebyly sice během Velké francouzské revoluce závažně poškozeny, ale vnější výzdoba ušetřena nezůstala a některé sochy pak byly v 19. století nahrazeny kopiemi. Z původních soch z exteriéru se zachovalo pouze několik málo fragmentů, mezi nimi část scény Ecce homo či skupina sv. Filiberta a vévody Filiberta Sličného, které jsou dnes uchovávány v místním muzeu.

Významným prvkem, který z velké míry dotváří celkový obraz chrámu v Brou, jsou jednotlivé sochařsky zdobené architektonické prvky a detaily na klenebních obloucích, portálech, balustrádách empor a galerií. Kromě akantových, palmetových a jiných vegetabilních dekorů jsou to často zejména motivy upomínající na zakladatelku kláštera v Brou a především na její lásku k manželovi Filibertovi Sličnému. Mnohde se proto nachází detailně vytesaná písmena P (Philibert) a M (Marguerite) propojená pevným krouceným provazem. Tento motiv se pak opakuje nejen v sochařské výzdobě, ale také na vitrážích a dalších prvcích výzdoby.

6.3.2 Hlavní sochařská výzdoba hrobek a mistr Conrad Meit

V polovině 20. let 16. století nebyla ještě sochařská výzdoba náhrobků dokončena. Scházely velké sochy zesnulých a postavy andělů, kteří je měli obklopovat. V roce 1526 pověřila Markéta Rakouská v Mechelen sochaře Conrada Meita vytvořením soch pro Brou podle předloženého nákresu. Jednalo se o mramorovou sochu Filiberta Savojského se lvem v nohách, obklopenou šesti soškami „dětí“ (v původním znění „enfants“) nesoucích jeho zbroj, štít,

---

³³ Středový pilíř dvouosého portálu.

rukavice a epitař a o zpodobení téhož pána jako zesnulého v alabastru. Poté o podobu regentky jako živé osoby s chrtem v nohách obklopenou čtyřmi andílky s jejími erby, také její alabastrovou sochu jako zesulé a o sochu paní Markéty Bourbonšké doprovázenou čtyřmi putti s jejími znaky, tuto v alabastru.³⁴ Mistr Meit měl provést zejména tváře a ruce postav, s ostatním mu směli pomoci jeho bratr a dva další umělci sjednaní vedoucím vlámské stavby van Boghemem. Celá práce měla být hotova za čtyři roky.

Conrad Meit byl sochař z Wormsu, narozený někdy mezi lety 1470 a 1485, který v letech 1506 – 1510 pracoval na dvoře Friedricha Moudrého ve Wittenbergu po boku Lucase Cranacha. Později se dostal do Nizozemí a od roku 1512 byl spjat se dvorem Markéty Rakouské. Vytvořil pro ni mimo jiné také dvojici mramorových bust znázorňujících Markétu a Filiberta, které jsou dnes bohužel ztraceny. Znal se i s Albrechtem Dürerem, který si neobyčejně cenil jeho díla. Po dokončení práce na náhrobcích v Brou v roce 1531 se přesunul do Lons le Saunier, kde pracoval rovněž na hrobce, tentokrát pro Filiberta z Chalonu, prince Oranžského. Po smrti Markéty Rakouské opustil nizozemský dvůr, kde patřil v době regentství k nejvýznamnějším umělcům, a roku 1534 se usadil v Antverpách, kde také roku 1550 zemřel. Skvělý sochařský styl, který se zrcadlí ve všech dílech Conrada Meita a který sochař dokázal vložit i do svých nejmenších děl s mytologickými náměty, se vyznačuje citlivostí formy a vyváženými proporcemi. V jeho tvorbě se prolíná několik významných vlivů jak z domácí záalpské tradice a z inovací Dürerových, tak i z nových myšlenek a postupů rozvinuté renesance ze vzdálené Itálie.

V Brou vznikl záhy konflikt mezi Conradem Meitem a vedoucím mistrem stavby Luisem van Boghemem. Ten kladl sochaři překážky a omezoval jeho finanční zdroje. Spor o nezávislost práce nového sochařského mistra nakonec vyřešil Markétin přímý příkaz van Boghemovi, kterému Markéta Rakouská přidělila pouze převzetí hotového sochařského díla. Meit si tedy mohl vybrat materiál i řemeslníky dle svého uvážení a měl provést zadaný úkol co možná nejdříve. Zpoždění práce na náhrobcích ovlivnilo také pozdní dodání devíti bloků carrarského mramoru, který na stavbu došel až v roce 1528. Přesto byly náhrobky kompletně dokončeny v srpnu roku 1531.

---

³⁴ Smlouva Markéty Rakouské s mistrem Conradem Meitem z roku 1526, POIRET 2003, 98.

Ležící postavy zesnulých v Brou jsou pro Meitovo dílo typické svým jemným a detailním provedením. Přestože na tesání oděvů a šperků soch pracovali jeho pomocníci, jejich pečlivé zpracování ukazuje na důkladný dohled a vedení mistra sochaře. Meitův bratr Thomas pracoval na postavách dvou géníů v nohách Markéty Rakouské, Benoît de Serins a Onoffrio Campitoglio vytvořili postavy andílků na náhrobku Filiberta Sličného. Další dvě pozoruhodné sošky andílků z centrálního výklenku hrobu Markéty Bourbonkové byly během revoluce poslány do Paříže, aby na kartuši, kterou drželi mezi sebou, byl vytesán text nové ústavy. Do hlavního města však dorazily rozbité na kusy.

6.4 Další výzdoba kostela

K tvorbě vlámských umělců v Brou náleží také detailně vyřezávané chórové lavice, které po architektonické stránce sestavil Pierre Berchod z Bourg. Práce na výzdobě lavic byly zahájeny na konci léta roku 1530. Jejich dekor koresponduje se sochařskou výzdobou celého kostela a podoba postav se blíží tvarům antverpské pozdně gotické manýry. Na lavicích jsou vyobrazeny scény ze Starého zákona na straně epištolní a z Nového zákona na straně evangelijní. Výzdoba spodních opěr na jednotlivých sedadlech byla svěřena místním řezbářům z kraje Bresse, a tak zde nacházíme mnohdy pitoreskní figury a výjevy pramenící z jejich bohaté fantasmie.

Významnou součástí celého ideového rozvrhu kostela byl také rozvrh barevných výplní oken. Vitráže byly vytvořeny mezi lety 1525 a 1531. Zachovaly se pouze některé z nich – pět oken v chóru, velké okno Markétiny kaple, dvě okna v kaplích Gorrevod a Montecuto a okno v jižní části transeptu. Téma vitráže v okně severního transeptu neznáme, neboť okenní výplň byla zničena již roku 1539 krupobitím dřívě, než byly na vnější straně okna umístěny ochranné mříže. V menším okně v kapli Markéty Rakouské za oltářem Sedmi radostí bylo zobrazeno Kristovo vzkříšení. Tato vitráž se ztratila, když byla v roce 1800 vyňata k restaurování.

Z pěti oken v závěru chóru jsou čtyři vyhrazena tematice vévodského páru. Ve spodní polovině oken blíže k ose chrámu jsou zobrazeni sv. Filibert a vévoda Filibert Sličný na levé

straně a Markéta Rakouská se svou patronkou v okně vpravo. Zbýlý prostor je věnován podrobnému sledu erbů jejich předků.

Mnoho motivů z vitráží v Brou je inspirováno slavnými soudobými výtvarnými díly. Tak je tomu i u centrálního okna v závěru chóru, kde jsou obě zjevení Krista – jeho matce Panně Marii i svatě Máří Magdaléně – přejata do určité míry z rytin Albrechta Dürera. Pravděpodobně nejpozoruhodnější vitráží v celém chrámu je okno s Nanebevzetím Panny Marie v bočním okně kaple Markéty Rakouské. Jeho ústřední scéna pochází z Dürerovy rytiny z roku 1510, ve spodní části opět klečí v doprovodu svých patronů Markéta Rakouská a Filibert Sličný, v pozadí je prázdný Mariin hrob. Nad vyobrazením Nanebevzetí je v okrových odstínech reprodukován Tizianův obraz Triumf víry, který vznikl teprve v roce 1510 a jeho sláva se brzy rozšířila po celém kontinentu díky grafikám.

Vitráže v kaplích Gorrevod a Montecuto jsou vyhotoveny v poněkud prostším duchu než předešlý soubor oken. Jejich nákresy byly pravděpodobně vytvořeny v Lyonu. Na obou se znovu opakuje téma Zjevení vzkříšeného Krista. V kapli Gorrevod je zobrazena scéna se svatým Tomášem, v protější kapli je to výjev z Večeře v Emauzích. Obě scény doplňují postavy donátorů jednotlivých kaplí a jejich patronů a detailně zobrazené architektonické rámce obrazů. Okno v jižním závěru transeptu zobrazuje příběh Zuzany ze Starého zákona, téma velmi oblíbené v době výstavby a dokončování chrámu.

Okna lodi byla již od počátku nebarevná, pouze s grisaillovým³⁵ kosočtvercovým medailonem uprostřed. Ten nesl vždy některé z hesel Markéty Rakouské, erb některého ze zde pohřbených nebo iniciály P a M (Philibert, Marguerite). Okna chrámového průčelí postrádají barevné vitráže a ačkoliv je van Boghem Karlu V. navrhoval, nebyly nikdy provedeny. Rozdíl zářivě barevných vitráží chóru a prostě zpracovaných okenních výplní v lodi chrámu vytváří jasně rozlišitelný předěl mezi oběma prostory zdůrazněný různým barevným nádechem světla v obou částech kostela.

---

³⁵ Motiv v omezené barevné škále šedých nebo okrových tónů.

Na vitrážích pracovala dílna umístěná přímo v Brou a dochovala se nám jména několika místních mistrů. Všichni pravděpodobně pocházeli z blízkého okolí a z prostředí Lyonu, důležitého centra sklářské výroby. I tak ale dílna podléhala vlámským mistrům stavby a van Boghem zmiňuje v roce 1525 několik návrhů pro výzdobu okenních výplní objednaných v Bruselu. Kromě náboženských témat odráží vitráže rovněž celkovou myšlenku stavby jako památky na Filiberta Sličného, jeho manželku Markétu a jeho matku.

7. Závěr

Dříve, než se Markéta Rakouská mohla dostavit do Brou aby spatřila dílo, kterému věnovala veškerou svou péči a jehož vznik sledovala po celou dobu jen na dálku, zastihla ji v noci z 30. listopadu na 1. prosince roku 1530 smrt. Zemřela ve svém domě v Mechelen ve věku jedenapadesáti let. Během listopadu se totiž obnovila stará rána na její noze, zasáhla ji infekce a horečky a lékaři pak již nedokázali regentce pomoci. Pohřební obřady se konaly tři dny po jejím úmrtí v katedrále v Mechelen a tělo pak bylo uloženo v klášteře Zvěstování v Bruggách. V roce 1532 pak byly její ostatky přeneseny do vysvěceného kostela v Brou a uloženy v kryptě pod náhrobkem Filiberta Sličného, kde spočívají po boku ostatků Markétina manžela a jeho matky dodnes.

Komplex budov v Brou je výsledkem osobního zájmu jediného člověka. Regentka Nizozemí tu nechala postavit votivní kapli, chrám, který má být věčnou vzpomínkou na jejího manžela, jeho matku a ji samotnou. Architektonický rozvrh i výzdoba zcela odpovídá tomuto záměru. Srdcem celého areálu je kostel a v něm umístěné hrobky. Dekorativně pojatý lettner odděluje honosně zdobený chór – důstojnou schránku pro ostatky zde pohřbené – od relativně

prosté hlavní lodi. Veškerá výzdoba upomíná na časté dobové téma *memento mori*, ale zejména na všudypřítomnou myšlenku věčné památky na savojský manželský pár.

Stavba v Brou byla hodnocena během staletí různě. Někdy jako přepychové dílo související svým slohem s významnými chrámy v Nizozemí a úžasná památka velkého ducha zakladatelky, jindy jako nesmyslná reminiscence na zvolna mizející dobu gotiky uprostřed rodící se záalpské renesance. V době svého dokončení byl chrám v Brou jednoznačně popisován současníky jako „nejvýstavnější a nejtriumfálnější stavba a nejpohlednější výtvar (co se týče nových děl) jaký se dá v Evropě nalézt. ...“.³⁶ Až později vznikl názor, že dílo pozdní gotiky do doby a místa vzniku areálu v Brou nepatří.

Dnes je však opět jasné, že jde o stavbu vhodně a důstojně reprezentující svou dobu, osobu a vůli své zakladatelky i celou skupinu architektonicky souvisejících staveb.³⁷ Je třeba uznat ohromnou míru soustředěné a trpělivé péče, kterou této památce její fundátorka věnovala. Opomenuti ovšem nesmějí být ani umělci, kteří se na stavbě kláštera i kostela a na jejich výzdobě se svými dílnami podíleli.

---

³⁶ Savojská kronika Guillaumea Paradina z poloviny 16. století. POIRET 2003, 122.

³⁷ Kostel v Brou souvisí svým slohem s mnoha stavbami ve Flandrech, v Antverpách, Bruggách, Gentu nebo v Liège (Lutychu). Loď kostela opakuje rozvrh kostela Notre dame de la Chapelle v Bruselu, západní portál se podobá vstupu do kostela Notre Dame des Sablons v Bruselu nebo do Notre Dame au delà de le Dyle v Mechelen. Lettner připomíná svou skladbou lettner v kostele sv. Petra v Lovani.

8. Seznam použité literatury

ANTOINE 2003 — Élisabeth ANTOINE a kol.: Musée national du Moyen Age. The Cluny Thermae. Paris 2003

BRUCHET 1927 — Max BRUCHET: Marguerite d'Autriche. Duchesse de Savoie, Lille 1927

CASSANGES-BROUQUET 2003 — Sophie CASSANGES-BROUQUET: La passion du livre au moyen âge, Rennes 2003

Sébastien DE SAINTE CLAIRE: Histoire du royal monastère de Brou près Bourg en Bresse. Bourg 1888

František HONZÁK / Bořek NEŠKUDLA / Marek PEČENKA / František STELLNER / Jitka VLČKOVÁ: Evropa v proměnách staletí, Praha 1997

CHARVET 1897 — E. L. G. CHARVET: Les édifices de Brou à Bourg en Bresse depuis le XVIe siècle jusqu'à nos jours, Paris 1897

BÂTISSEURS 1998 — kol. aut.: Brou. Les bâtisseurs du XVIe siècle. 1996–1998, résurrection d'une toiture. 1998

LECAT 1994 — Jean Philippe LECAT: Ganz Burgund. Paris 1994

MAGALI – SARDA — Philippe MAGALI / Marie-Anne SARDA: Le Monastère royal de Brou. Paris

NIVIÈRE – POIRET 1990 — Marie-Dominique NIVIÈRE / Marie-Françoise POIRET: Brou. Bourg en Bresse, Paris 1990

POIRET 2000 — Marie Françoise POIRET: Das Königliche Kloster Brou. Paris 2000

POIRET 2003 — Marie-Françoise POIRET: Le monastère de Brou. Le chef-d'oeuvre d'une fille d'empereur, Paris 2003³

POIRET — Marie-Françoise POIRET: Le monastère royal de Brou. L'église et le musée. nedat.

Václav RAMEŠ: Slovník pro historiky a návštěvníky archivů, Praha 2005

Pacifique ROUSSELET: Histoire et description de l'église royale de Brou, Paris 1767

Počet znaků textové části bakalářské práce: 81 477